

Krzysztof Jasiński*

Pomoc humanitarna dla uchodźców z Ukrainy jako katalizator nowej aktywności społecznej w Polsce

**Humanitarian aid for refugees from Ukraine
as a catalyst for new social activity in Poland**

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: agresja Rosji na Ukrainę, kryzys migracyjny, nowa aktywność społeczna w Polsce, pomoc humanitarna, społeczeństwo obywatelskie

Key words: Russia's aggression against Ukraine, migration crisis, new social activity in Poland, humanitarian aid, civil society

Abstrakt: Agresja Rosji na Ukrainę w lutym 2022 r. spowodowała w Europie największy po II wojnie światowej napływ fali uchodźców wojennych do Unii Europejskiej. Wydarzenie to ma w wielu aspektach charakter bezprecedensowy, obejmujący przede wszystkim państwa Europy Środkowej i Wschodniej, które historycznie były raczej krajami emigrantów niż migracji. Na tym tle rozpatrywane są podejmowane w Polsce oddolne inicjatywy i działania obywatelskie, organów samorządu terytorialnego, władz państwowych, a także Kościoła katolickiego. Kluczowe wyzwania i problemy występujące przy wspieraniu migrantów z Ukrainy interpretowane są w kategoriach teorii mobilizacji zasobów i koncepcji „nowych ruchów społecznych”.

Abstract: Russia's aggression against Ukraine in February 2022 caused Europe's largest influx of war refugees to the European Union after World War II. This is unprecedented in many aspects, covering primarily the Central and Eastern Europe, which historically have been countries of emigration rather than migration. Against this background, grassroots initiatives and civic actions taken in Poland, local government bodies, state authorities, as

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0433-9194>, prof. dr hab., profesor w Centrum Europejskim Uniwersytetu Warszawskiego. E-mail: k.jasinski@uw.edu.pl

well as the Catholic Church are considered. The key challenges and problems in supporting migrants from Ukraine are interpreted in terms of the theory of resource mobilization and the concept of "new social movements".

Wprowadzenie

Tematem artykułu jest charakterystyka pomocy humanitarnej udzielanej przez Polskę uchodźcom wojennym z Ukrainy, którzy wskutek agresji Federacji Rosyjskiej 24 lutego 2022 r. znaleźli się na terenie Polski. Posługuję się terminem „uchodźcy wojenni z Ukrainy” w znaczeniu socjologicznym, a nie prawnym w rozumieniu Konwencji Genewskiej z 1951 r. Termin ten traktuję jako synonim obywateli Ukrainy przebywających w Polsce, którzy nie ubiegają się o jedną z form ochrony międzynarodowej¹. Zdecydowana większość z nich korzysta z uprawnień przewidzianych w ustawie o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa z 12 marca 2022 r.² Podjęcie danej problematyki wynika z wyjątkowej skali rozpatrywanego zjawiska, jego przebiegu i następstw dla Polski, relacji polsko-ukraińskich, jak również stosunków międzynarodowych, zwłaszcza w ramach Unii Europejskiej (UE) oraz Paktu Północnoatlantyckiego (NATO). Celem artykułu jest charakterystyka pomocy udzielanej uchodźcom ukraińskim jako katalizatora nowej aktywności społecznej, interpretowanej w kategoriach masowego ruchu społecznego. Osiągnięcie tego celu wiąże się z odpowiedzią na kilka pytań badawczych: jak są cechy pomocy humanitarnej dla uchodźców z Ukrainy w Polsce rozpatrywanej w konkurencyjnych perspektywach nowych ruchów społecznych i teorii mobilizacji zasobów? Czy ten ruch może znacząco wpłynąć na zmiany społeczne lub polityczne? A jeśli tak, to w jakim kierunku?

Artykuł dyskutuje definicje „ruchu społecznego”, a także zakreśla ramy analizy odwołujące się do koncepcji „nowych ruchów społecznych” i teorii mobilizacji zasobów, stosowanych wobec pomocy społeczeństwa polskiego dla uchodźców wojennych z Ukrainy. Przywoływane są wybrane aspekty tych dwóch koncepcji z uwzględnieniem polskiej specyfiki badania ruchów społecznych. Charakteryzowane są uwarunkowania i charakter ukraińskiej migracji wojennej na tle przemian Polski z kraju emigracji w państwo imigracji oraz powstania diaspory ukraińskiej przed 2022 r. Rozpatrywana jest pomoc uchodźcom w ujęciu „nowych ruchów społecznych” i koncepcji konfliktu narodowego

¹ M. Bukowski, M. Duszczyk, *Imigranci i uchodźcy wojenni a sytuacja demograficzna Polski*, [w:] P. Kaczmarczyk, M. Duszczyk (red.), *Gościwna Polska 2022+*, Warszawa 2022, s. 15.

² Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, Dz.U. z 2022 r., poz. 583.

Alaina Touraina, która umożliwia interpretację działań pomocowych jako sprzeciwu wobec imperialistycznej polityki Rosji. Pomoc uchodźcom została przedstawiona także w kategoriach teorii mobilizacji zasobów. Zgodnie z jej założeniami, obszarem analiz są zwłaszcza motywacje oraz szacunki kosztów i zysków uczestnictwa w ruchu pomocy uchodźcom, możliwości potencjalnych zmian w sferze publicznej wywołanych jego aktywnością, a także ograniczenia zasobów ruchu i dysfunkcje działań zbiorowych wynikające ze struktury ich uczestników oraz napięć politycznych w kontaktach z władzami państwa. Artykuł zamykają wnioski podsumowujące.

Ramy teoretyczne: pojęcie ruchu społecznego a pomoc dla uchodźców

„Ruch społeczny” jest definiowany na różne sposoby. Według Oksfordzkiego Słownika Socjologii i Nauk Społecznych, ruchy społeczne (ang. *social movement*) to „zorganizowany wysiłek znacznej grupy osób na rzecz zmiany (lub przeciwstawienia się zmianom) określonego ważnego aspektu społeczeństwa. Termin ten został po raz pierwszy zastosowany przez Saint-Simona na przełomie XVIII i XIX w. w celu scharakteryzowania ruchów protestu społecznego, które powstały we Francji [...]. Określał nowe siły polityczne przeciwne *status quo*. Dziś jest on najczęściej stosowany w odniesieniu do grup lub organizacji znajdujących się poza zasadniczym nurtem systemu politycznego”³. Z kolei Anthony Giddens i Philip W. Sutton określili ruch społeczny jako „zbiorowe starania o realizację wspólnego interesu lub celu, podejmowane w dużej mierze poza sferą formalnych, ugruntowanych instytucji politycznych”⁴. Badacze wskazują m.in. na ruchy pracownicze, ruchy na rzecz praw obywatelskich, ruchy studenckie, ruchy feministyczne, ruchy pacyfistyczne, ruchy ekologiczne, ruchy na rzecz ochrony życia poczętego bądź ruchy lesbijskie i gejowskie.

W takim kontekście John Scott zwraca uwagę, że kategoria „ruchu społecznego” może być stosowana szczególnie adekwatnie w odniesieniu do sieci stowarzyszeń oraz bezpośrednich interakcji jednostek i grup, które sprzymierzają się ze sobą dla realizacji konkretnego programu działania bądź z powodu poczucia wspólnoty, zbiorowej tożsamości. Ruchy społeczne charakteryzuje znacząca liczebność, szeroki zasięg działania, jak również wewnętrzne zróżnicowania w dążeniach wykraczających poza konwencjonalny, zrutyinizowany obszar polityki. Ich wyróżnikiem jest zwykle rozproszenie organizacyjne oraz brak zinsty-

³ Zob. hasło „ruchy społeczne”, [w:] G. Marshall (red.), *Słownik Socjologii i Nauk Społecznych*, Warszawa 2005, s. 292.

⁴ A. Giddens, P.W. Sutton, *Socjologia. Kluczowe pojęcia*, Warszawa 2014, s. 286.

tucjonalizowanych procedur i struktur przywódczych⁵. Zdaniem Berta Klandermans'a i Sidney'a Tarrow'a przywołana we wstępie perspektywa teorii mobilizacji zasobów skupia się na pytaniach typu „jak” powstają ruchy społeczne. Rozpatruje przede wszystkim koszty i zyski uczestnictwa w takich ruchach, ich specyficzne formy organizacyjne oraz oczekiwania sukcesu odgrywające ważną rolę zarówno w zbiorowych zachętach do uczestnictwa, jak i relacjach z władzami.

Natomiast teoria nowych ruchów społecznych koncentruje się w większym stopniu na pytaniach typu „dlaczego” one powstają, uwarunkowaniach makrostrukturalnych przyczyn takich ruchów, wytwarzanych przez nie ideologii i relacji do dominującej kultury⁶. Wspólnym mianownikiem teorii nowych ruchów społecznych jest odchodzenie od tradycyjnych wartości społeczeństwa kapitalistycznego, zainteresowanie niekonwencjonalnymi i antyhierarchicznymi formami działań (jak demokracja bezpośrednia bądź decentralizacja), zmianami bazy członkowskiej (odchodzenia od dominacji niektórych klas i warstw społecznych), aspiracjami stanowiącymi reakcję na „państwo dobrobytu”, które wytworzyło nowe typy potrzeb (orientacje postmaterialistyczne), a także kwestiami zaspokajania potrzeb – jakością usług społecznych, bezrobociem, wykluczeniem społecznym, stanem środowiska naturalnego itd.⁷

Zastosowanie tych koncepcji do zagadnienia ruchu pomocy humanitarnej dla uchodźców w Polsce wymaga kilku komentarzy. Ze względu na odmienną trajektorię rozwoju historycznego i uwarunkowania ustrojowe, w polskiej socjologii ruchy społeczne zaczęto analizować później niż w państwach zachodnich. Stało się to możliwe w znaczącej skali dopiero po 1980 r., gdy powstanie „Solidarności” umożliwiło na fali politycznej liberalizacji badania „ruchów protestu”, w tym niezależnych związków zawodowych czy opozycji demokratycznej. Socjologia ruchów społecznych w Polsce jest zatem relatywnie nową dziedziną badań naukowych⁸. Jak w innych państwach, na takich ruchach znaczące piętno odciska narodowa tradycja polityczna oraz wydarzenia historyczne dostarczające wzorców zachowań zbiorowych. Ze względu na konsekwencje ustrojowe współcześnie rolę paradygmatycznego układu odniesienia w badaniach nad

⁵ J. Scott, *Władza*, Warszawa 2006, s. 140–142.

⁶ B. Klandermans, S. Tarrow, *Mobilizacja w ruchach społecznych: o syntezie koncepcji europejskich i amerykańskich*, [w:] K. Gorlach, P.H. Mooney (red.), *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, Warszawa 2008, s. 65.

⁷ Tamże, s. 66–72. W sprawie krytycznego przeglądu koncepcji głównych teoretyków nowych ruchów społecznych (M. Castells'a, A. Touraine'a, A. Melucci'ego i J. Habermas'a) zob. S.M. Buechler, *Teorie nowych ruchów społecznych*, [w:] K. Gorlach, P.H. Mooney (red.), *Dynamika życia społecznego...*, s. 161–185.

⁸ P. Kuczyński, *Początki socjologii ruchów społecznych w Polsce*, [w:] P. Kuczyński i in. (red.), *W poszukiwaniu ruchu społecznego. Wokół socjologii Alaina Touraine'a*, Warszawa 1994, s. 156–181.

ruchami społecznymi odgrywa „Solidarność”. Jest ona rozpatrywana na wiele sposobów: jako związek zawodowy, ruch pracowniczy, ruch społeczny, partia polityczna, ruch narodowy bądź samoograniczająca się rewolucja⁹.

Niezależnie od przyjętej interpretacji „Solidarność”, jej losy dostarczają „naturalnych” odniesień dla polskich badaczy ruchów społecznych. Przykładem są analizy młodzieżowych protestów przeciwko porozumieniu ACTA dotyczącego praw autorskich w Internecie, patentów i kwestii harmonizacji tych przepisów na świecie¹⁰. Z powstaniem „Solidarność” kojarzy się także oddolne i masowe uczestnictwo w pomocy dla uchodźców wojennych z Ukrainy. Za taką interpretacją przemawia m.in. przełamywanie apatii i bierności społecznej, organizowanie się wokół wartości moralnych wykraczających poza różnice polityczne bądź ograniczenia instytucjonalne, nacisk na jedność w imię wspólnego celu. Jednakże w porównaniu z „Solidarnością” z początku lat 80. w działaniach na rzecz uchodźców występują też wyraźne różnice. Dotyczą one kontekstu politycznego i społeczno-gospodarczego, celów, motywacji i ideologii, jak również form organizacyjnych, bazy członkowskiej, kanałów rekrutacji, dominujących wartości, a także relacji z elitami władzy. Masowe uczestnictwo budzi skojarzenia z „Solidarnością”, ponieważ jak wtedy, przełamana została apatia i bierność społeczna oraz skupiono się na wartościach moralnych przekraczających różnice światopoglądowe, ideologiczne, polityczne. Tym razem jednak przyczyną aktywizmu społecznego stały się nie problemy wewnętrzne kraju, ale zbrojna napaść Rosji na sąsiadującą z Polską Ukrainę. Powszechny sprzeciw wobec agresywnej polityki rosyjskiej stał się jednym z kluczowych impulsów motywujących działalność na rzecz wspólnego celu, który został zdefiniowany w kategoriach nadrzędnego interesu państwowego i narodowego.

Uwarunkowania i specyfika ukraińskiej migracji w Polsce

Po 1989 r. wskutek pogłębiających się procesów integracji europejskiej i globalizacji, następowały zmiany międzynarodowej mobilności, a Polska zaczęła się przekształcać z kraju emigracji w państwo imigracji, w tym powrotnej¹¹ i zarobkowej. W 2018 r. po raz pierwszy w najnowszej historii odnotowano dodatnie saldo migracyjne: więcej osób przyjechało niż wyjechało. W struk-

⁹ W sprawie interpretacji ruchu solidarnościowego zob. S. Kowalski, *Krytyka solidarnościowego rozumu*, Warszawa 1990 oraz D. Ost, *Klęska „Solidarność”. Gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*, Warszawa 2007, a także publikacje Europejskiego Centrum Solidarności w Gdańsku (J. Staniszkis, S. Magala i in.).

¹⁰ Ł. Jurczyszyn i in. (red.), *Obywatele Acta*, Gdańsk 2014.

¹¹ K. Iglicka (red.), *Migracje powrotne Polaków*, Warszawa 2002.

turze narodowościowej zdecydowane największą grupę przyjeżdżających stanowią osoby zza wschodnich granic: Ukraińcy, Białorusini, Rosjanie (przed 2022 r.) oraz, w mniejszym zakresie, inni obywatele państw dawnego Związku Radzieckiego – Gruzini, Mołdawianie, Ormianie, Kazachowie itd. Niewielką, lecz rosnącą grupę migrantów, tworzą obywatele krajów azjatyckich, wśród których przeważają Hindusi rekrutowani przez agencje pośrednictwa pracy¹². Na tym tle napływ ukraińskich migrantów zarobkowych do Polski miał specyficzne uwarunkowania.

Wśród najważniejszych można wskazać dynamiczny rozwój gospodarczy i członkostwo Polski w UE, niższe koszty życia niż w Europie Zachodniej, niewielkie dystanse językowe i kulturowe oraz bliską odległość od kraju macierzystego, co ułatwia utrzymanie więzi z rodzinami i społecznościami lokalnymi oraz obniża koszty transakcyjne migracji. Atrakcyjność Polski wśród Ukraińców rosła także w związku z wydarzeniami politycznymi – Euromajdanem w 2013 r. i „rewolucją godności” w 2014 r., zbrojnymi działaniami prorosyjskich separatystów, aneksją Krymu przez Rosję oraz pogorszeniem warunków życia. W efekcie przed 2020 r. w Polsce przebywała około 1,5 mln ukraińskich migrantów zarobkowych¹³. Jak w innych państwach, diaspora Ukraińców zamieszkałych w Polsce wytworzyła sieci społecznych powiązań bazujących na rodzinach, wspólnotach lokalnych i etnicznych (ang. *migrant networks*). Sieci te ułatwiają adaptację do rynku pracy, znalezienie mieszkań, tworzą wsparcie w trudnych bądź nieprzewidywanych sytuacjach oraz ograniczają ryzyko niepowodzenia i kulturalnej alienacji migrantów w kraju pobytu¹⁴. Powstanie znaczącej diaspory ukraińskiej przyczyniło się do rozwoju dużych miast, a w 2022 r. stało się ona jednym z głównych uczestników pomocy i absorpcji masowej migracji uchodźczej.

Militarna agresja Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 r. zapoczątkowała największą migrację i katastrofę humanitarną w Europie po II wojnie światowej. Miliony mieszkańców zmieniły miejsca pobytu, wielu z nich udało się do Polski, Rumunii, Mołdawii, na Węgry i Słowację, do Czech, Europy Zachodniej (głównie Nie-

¹² M. Helak, A. Szyszkowski, *Migranci w Polsce*, Warszawa, listopad 2022, s. 13.

¹³ Ważnym wydarzeniem w rodzimej polityce migracyjnej były zmiany prawne wywołane przez poakcesyjne wyjazdy 2 mln Polaków do Europy Zachodniej. Dla złagodzenia deficytu pracowników w 2007 roku zliberalizowano dostęp do krajowego rynku pracy dla obywateli Białorusi, Rosji i Ukrainy w sektorze rolnym. Kolejną cezurę stanowił rok 2014, gdy po aneksji Krymu przez Rosję nastąpiła duża imigracja Ukraińców wzmocniona m.in. stworzeniem możliwości transferowania przez nich dochodów z Polski do swojego państwa. Poza liberalizacją przepisów, głównie dotyczących rynku pracy, państwo polskie nie oferuje imigrantom żadnej szczególnej pomocy. M. Helak, A. Szyszkowski, *Migranci...*, s. 20.

¹⁴ J. Mora, J.E. Taylor, *Determinants of Migration, Destination, and Sector Choice: Disentangling Individual, Household, and Community Effects*, [w:] C. Ozden, M. Schiff (red.), *International Migration, Remittances & The Brain Drain*, Washington DC 2006, s. 21–51.

miec) oraz Rosji¹⁵ i na Białoruś. Skalę zjawiska obrazują porównania z kryzysem w 2015 r., gdy w okresie dwóch lat przedostało się do Europy 3 mln uchodźców, głównie z Syrii¹⁶. Oprócz niespotykanie dużej populacji imigranckiej, wyróżnikiem tego zjawiska stała się dynamika napływu uchodźców oraz ich skład społeczny. Zgodnie z szacunkami Unii Metropolii Polskich już w maju 2022 r. liczba migrantów ukraińskich w Polsce wyniosła 3,37 mln. Na początku listopada oceniano, że dotarło ich ponad 7,5 mln¹⁷. Migracja ta zdominowana jest przez kobiety i dzieci; mężczyźni w wieku od 18 do 60 lat zostali objęci służbą wojсковą oraz zakazem wyjazdu z Ukrainy. Warunki napływu tej fali uchodźców do Polski określał początkowo administracyjno-biurokratyczny model zarządzania migracją nastawiony głównie na kontrole granic – wjazdu, przejazdu i wyjazdu. Model ten funkcjonujący z pewnymi modyfikacjami od początku lat 90. wyróżnia słabość polityk publicznych, zorientowanych na integrację i inkorporację migrantów do funkcjonowania w sferze społeczno-ekonomicznej, a szczególnie brak możliwości partycypacji politycznej w Polsce znanej ze starych krajów imigracji (ang. *old hosts*): Niemiec, Beneluksu czy Skandynawii¹⁸.

Kryzys migracyjny w UE, islamistyczny terroryzm w Europie Zachodniej i wzrost islamofobii w Polsce wzmocniony retorycznie przez polityków Zjednoczonej Prawicy oraz media (zwłaszcza telewizję państwową) zmieniły nastroje społeczne na niechętnie wobec uchodźców i migrantów. W 2015 r. została unieważniona strategia polityki migracyjnej przyjęta przez rząd premiera Donalda Tuska w 2012 r.; władze państwowe w warunkach bardzo poważnego kryzysu uchodźczego nie dysponują kompleksową, systemową polityką migracyjną¹⁹. Dodatkowo postawy niechęci nasilił trwający od lata 2021 r. kryzys migracyjny na granicy polsko-białoruskiej, skąd uchodźcy (głównie z Iraku i Afganistanu)

¹⁵ Wśród obywateli Ukrainy, którzy znaleźli się na terenie Federacji Rosyjskiej znaczącą część stanowili jesienią deportowani w ramach przymusowych wywozek dorosłych (ok. 1,6 mln) oraz dzieci (300 tys.). A. Lichnerowicz, *Ukradzione dzieci*, «Polityka» 19.10.–25.10.2022.

¹⁶ OECD, *International Migration Outlook*, Paris 2022, s. 97.

¹⁷ Interesujące zestawienie danych dotyczących migrantów w Polsce wytwarzanych przez różne instytucje i ośrodki badawcze (z uwzględnieniem daty i sposobu pomiaru, liczby i charakterystyki migrantów, a także osób nie objętych szacunkami) zawiera tabela 2 w: M. Helak, A. Szyszkowski, *Migranci...*, s. 16–19.

¹⁸ K. Iglicka, *Kontrasty migracyjne Polski. Wymiar transatlantycki*, Warszawa 2008, tabela 1.5, s. 31–32.

¹⁹ Przykładowo w 2021 roku Rada Ministrów dyskutowała projekt dokumentu „Polityka migracyjna Polski – kierunki działań 2021–2022”, lecz dokument ten nie został oficjalnie przyjęty przez rząd. Polska ma natomiast związany z członkostwem w NATO Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego, który zawiera również scenariusze działań z uchodźcami. 1.04.2022 roku został powołany pełnomocnik rządu ds. uchodźców wojennych z Ukrainy, m.in. zajmujący się koordynacją i realizacją działań pomiędzy poszczególnymi resortami.

wspierani przez służby specjalne prezydenta Łukaszenki, próbują się dostać przez Polskę i republiki bałtyckie na teren UE. W efekcie większość opinii publicznej aprobowała m.in. rządową inicjatywę budowy zapory wzdłuż granicy z Białorusią, a znacząca jej część popierała także wprowadzenie wątpliwego konstytucyjnie stanu wyjątkowego i specjalnej strefy limitującej dostęp do terenów granicznych „osobom nieuprawnionym”²⁰.

Woluntariusze pomagający uchodźcom na pograniczu polsko-białoruskim zostali objęci sankcjami administracyjnymi i policyjnymi, w tym aresztowaniami i oskarżeniami prokuratorskimi pod zarzutem nielegalnego przewożenia imigrantów do innych państw (za co grozi kara więzienia)²¹. Negatywną rolę w zakresie stosunku do imigrantów odegrała również pandemia koronawirusa. Jak w wielu krajach, jej przebieg oraz kryzysowe następstwa (polaryzacja polityczna, narastanie tendencji autorytarnych, nacjonalistycznych i populistycznych) znacząco zwiększyły społeczne przyzwolenie na arbitralność władz państwowych, w tym łamanie prawa²².

W takich okolicznościach agresja Rosji na Ukrainę oraz wynikająca z niej ogromna fala uchodźców wojennych trafiających do Polski stworzyły nowe wyzwania, na które państwo nie mogło być odpowiednio przygotowane. Jest zatem pod wieloma względami niezwykle, że społeczeństwo polskie, jak również państwo, zareagowały wyjątkowo szybko i efektywnie. Najważniejszym tego przejawem stała się ustawa z 12 marca 2022 r. regulująca zasady pobytu obywateli Ukrainy uciekających przed wojną i nadająca specjalne uprawnienia odpowiednim organom państwowym pozwalając na zapewnienie kompleksowej pomocy uchodźcom²³. Migranci, którzy przybyli do Polski po 24 lutego 2022 r. jako jedyni uzyskali wyjątkowy status i wsparcie. Warto odnotować, że po raz pierwszy Rada UE zastosowała wobec uchodźców z Ukrainy dyrektywę o ochronie tymczasowej z 2001 r., która przewiduje zestaw zharmonizowanych praw beneficjentów pomocy we wszystkich państwach członkowskich (co dało impuls do oddolnej relokacji uchodźców w ramach Unii).

²⁰ Szerzej wyniki badań opinii Polaków wobec migrantów i migracji przedstawiają M. Helak i A. Szyszkowski, *Migranci...*, s. 30–39.

²¹ Zob. rozmowę A. Jucewicz z W. Klembą, aresztowaną przez policję wolontariuszką Klubu Inteligencji Katolickiej działającej w Grupie Granica, *Chcę wrócić na granicę*, «Gazeta Wyborcza», 16 kwietnia 2022.

²² A. Nölke, *Post-Corona Capitalism*, Bristol 2022, s. 203–210; K. Jasiołki, *Political changes in Central and Eastern Europe in the context of the global regression of democracy*, «Online Journal Modelling the New Europe» 2021, vol. 37, s. 24–45.

²³ Na mocy ustawy obywatele Ukrainy przyjeżdżający do Polski mają szereg praw, m.in. do 18-miesięcznego legalnego pobytu, do numeru PESEL, otrzymania od wojewodów i samorządów zakwaterowania, wyżywienia, świadczeń socjalnych czy pracy w określonych zawodach, a także studiowania na specjalnych warunkach. M. Helak, A. Szyszkowski, *Migranci...* s. 41–42.

Pomoc uchodźcom jako „nowy ruch społeczny”

Silne motywacje, potrzeba i zdolność do samoorganizacji mogą być interpretowane jako bliskie perspektywie nowych ruchów społecznych kładącej nacisk na oddolny aktywizm. W rozpatrywanym przypadku bezpośrednią przyczyną, katalizatorem takiej aktywności, stała się agresja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę. Z wielu powodów w społeczeństwie polskim mocno zakorzeniony jest uogólniony resentyment wobec współczesnej Rosji jako spadkobierczyni zarówno Związku Radzieckiego, jak i carskiej Rosji. Odradzanie się agresywnej polityki wschodniego sąsiada było z niepokojem odnotowywane przez większość społeczeństwa, a niechęć do Rosjan (i państwa rosyjskiego) jest jednym z kulturowych oraz etnicznych wyróżników polskich wzorów uczestnictwa obywatelskiego²⁴.

Resentyment wobec Rosji stanowi główny element ideowego spoiwa łączącego sprzeciw obywatelski wobec imperialistycznej polityki tego kraju, w dużej mierze wykraczający poza sferę kluczowych instytucji państwowych lub preferencji partyjnych. Znajduje on odzwierciedlenie w deklaracjach poparcia i zaangażowania na rzecz Ukrainy ze strony polskiego społeczeństwa. Skalę zjawiska, a częściowo również jego radykalizm, obrazują badania opinii publicznej przeprowadzone przez Kantar Public w początkowym okresie rosyjskiej agresji i napływu uchodźców wojennych do Polski. W drugiej połowie marca 2022 r. 53% respondentów uważało, że uchodźcy ukraińscy powinni pozostać w Polsce „tak długo, jak to konieczne”, a 33% uznało, iż pobyt ten powinien być tymczasowy i następnie Ukraińcy powinni się udać do innych krajów UE. 23% badanych deklaroowało „zdecydowane tak” a 23% „raczej tak” dla zbrojnej pomocy NATO (w tym Polski) dla Ukrainy²⁵.

Jeśli takie wyniki badań opinii publicznej odnieść do koncepcji konfliktów politycznych Alaina Touraina, to można uznać, że ruch pomocy uchodźcom ukraińskim w Polsce stanowi odpowiednik konfliktu narodowego. Sprzeciw wobec agresji Rosji stał się motywatorem jednostkowej i zbiorowej aktywności na rzecz realizacji wspólnego celu, definiowanego w kategoriach interesu narodowego. Jednym z przejawów takiego sprzeciwu była organizacja pomocy humanitarnej dla uchodźców z Ukrainy, która wyzwoliła w bardzo dużej i niespodziewanej skali nową aktywność społeczną w Polsce²⁶. Zbiorowa

²⁴ J. Załęcki, *Postawy Polaków wobec Rosjan i Ukraińców w kontekście współczesnych konfliktów politycznych*, «Roczniki Nauk Społecznych» 2017, 9(45), nr 2, s. 155–175; P. Weryński, *Wzory uczestnictwa obywatelskiego Polaków*, IFiS PAN, Warszawa 2010, s. 270.

²⁵ M. Janicki, *Sondaż: Polacy a wojna*, «Polityka» 30.03–5.04.2022.

²⁶ Przeprowadzone w kwietniu 2022 r. przez Centrum Europejskie UW badania wykazały także wielość indywidualnych motywacji osób angażujących się w pomoc uchodźcom. Zob. M. Rakusa-Suszczewski, *Instytucjonalny i społeczny wymiar centralnych punk-*

percepcja konfliktu jako narodowego ma według Touraina wymiar historyczny, dotyczy najwyższej stawki, tj. kontroli nad centralnymi wzorcami i zasobami kulturowymi społeczeństwa, jak wiedza, inwestycje lub etyka. Wykracza zatem poza konflikty częściowe – partyjne, tożsamościowe, klasowe itd.²⁷ Potrzeba pomocy uchodźcom uruchomiła charakterystyczne dla ruchu społecznego sieci interakcji jednostek, formalnych i nieformalnych grup oraz organizacji współpracujących ze sobą w poczuciu wspólnoty wzmacniającej identyfikację wspólnego interesu. Ich wyróżnikiem stał się m.in. szeroki zakres podejmowanych spontanicznie działań, duża liczebność uczestników, wielość struktur przywódczych, brak zinstytucjonalizowanych procedur oraz znaczące wewnętrzne zróżnicowania i rozproszenie organizacyjne.

Interpretacji takich zjawisk w kategoriach „nowych ruchów społecznych” sprzyja także struktura bazy członkowskiej uczestników pomocy dla uchodźców. Ze względu na powszechność i motywacje od początku nie wystąpiła dominacja jednej klasy, warstwy społecznej bądź grupy interesu, co było typowe w innych, bardziej partykularnych ruchach społecznych – pracowniczych, ekologicznych, kobiecych itd. Baza ta zachowuje heterogeniczność zaangażowanych jednostek i zbiorowości bez skłonności do ich przekształcania w homogeniczną kategorię społeczną. Ponieważ w początkowej fazie napływu uchodźców centralne organy państwa pozostawały na uboczu w udzielaniu pomocy, to osoby prywatne (wśród nich Ukraińcy mieszkający w Polsce, a także Białorusini i Rosjanie) oraz samorząd terytorialny stały się jej głównymi organizatorami. Samorządy uruchomiły wszelkie środki, aby zapewnić bezpośrednią pomoc humanitarną zarówno na granicy i na obszarze Polski, jak też w strefie działań wojennych. Ramy formalne takiej pomocy określiła decyzja Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji o tworzeniu centralnych punktów recepcyjnych (CPR) na dworcach kolejowych oraz w innych obiektach użyteczności publicznej, gdzie koordynowano wsparcie, wpływno na rodzaje oferowanej pomocy, jej zakres i harmonogram realizacji. CPR tworzone we współpracy z wojewodami oraz lokalnymi organizacjami i osobami prywatnymi zapewniały żywność i odzież, opiekę medyczną, pomoc psychologiczną i prawną, tłumaczenie, zakwaterowanie, opiekę nad dziećmi i miejsca dla nich w szkołach. CPR organizowały logistykę pomocy i dowożenia uchodźców ze wschodniej granicy do mieszkań w Polsce oraz ich dalszą dyslokację zagranicę. Umożliwiły uchodźcom okresowo bezpłatne korzystanie ze wszystkich podległych im środków transportu, a także wysyłały wspólnie z organizacjami pozarządowymi i osobami prywatnymi pomoc humanitarną

tów recepcyjnych na granicy polsko-ukraińskiej, «Studia Politologiczne» 2023, vol. 68, s. 158–174.

²⁷ Ch. Tilly, *From Mobilization to Revolution*, New York 1978.

do zaprzyjaźnionych miast na Ukrainie²⁸. Równocześnie można wskazać istotne cechy, które wystąpiły w inicjatywach wspierających ukraińskich uchodźców w Polsce a odbiegają od typowych wyróżników „nowych ruchów społecznych”. Motywująca i spajająca ruch pomocy humanitarnej ideologia sprzeciwu wobec Rosji i pomocy dla Ukrainy wpisuje się w główny nurt oficjalnej kultury: umacnia konserwatywne wartości patriotyczne, nie kwestionuje politycznego *status quo*. Strukturalną przesłanką tej aksjologii był udział w organizowaniu pomocy służb mundurowych (policji, WOT, straży pożarnej), urzędników państwowych oraz Kościoła katolickiego, działających według zhierarchizowanych reguł, w wymiarze ideologicznym bliskich obozowi władzy, dysponujących silnym zapleczem instytucjonalnym i medialnym umożliwiającym kształtowanie publicznego wizerunku. W efekcie, z perspektywy pełnionych funkcji ruch pomocy uchodźcom jest politycznie reaktywny i defensywny.

W warunkach zagrożenia wojną reprodukuje dominujący w ostatnich latach język debaty publicznej, zbiorowe tożsamości, symbole bądź historyczne układy odniesienia. Przyczynia się do utrwalania tradycyjnych kategorii „odwiecznej” obrony przed ekspansją Rosji lub, w wariacie katolicko-narodowym, kolejnych wersji idei „przedmurza” chrześcijańskiego lub europejskiego. Jest wykorzystywany w rządowej krytyce polityki UE, Niemiec, Francji i innych państw niechętnych rządowi Prawa i Sprawiedliwości. Ruch pomocy uchodźcom nie formułuje postulatów zmian ustrojowych, w tym demokratyzacji reguł rynku i państwa, co zwykle jest celem „nowych ruchów społecznych” w państwach zachodnich. W niektórych aspektach ruch ten stał się użyteczny dla polityków obozu władzy m.in. dzięki wzmocnieniu ich międzynarodowej pozycji eksponującej rolę Polski w pomocy dla Ukrainy. (Przejawem tego zjawiska jest uzasadniany wsparciem dla Kijowa postulat odstąpienia UE od krytyki postępowania polskich władz w sferze praworządności i domaganie się wypłaty środków z unijnego Krajowego Funduszu Odbudowy.) W polityce wewnętrznej podkreślanie zaangażowania społecznego na rzecz Ukrainy ułatwiło wytworzenie tzw. efektu flagi, konsolidację części społeczeństwa wokół rządzących. Podobnie, odwracało uwagę od sprzeczności pomiędzy polityką migracyjną na granicy polsko-białoruskiej i postępowaniem na granicy polsko-ukraińskiej. W ten sposób marginalizowano w świadomości społecznej kwestie niewygodne dla rządzących, m.in. tryb podjęcia decyzji, wykonanie i koszty zapory na granicy polsko-białoruskiej czy zawracanie migrantów przerzuca-

²⁸ W sprawie wewnętrznego zróżnicowania ruchu pomocy uchodźcom zob. M. Rakusa-Suszczewski, *Instytucjonalny i społeczny wymiar centralnych punktów recepcyjnych...* W niektórych fragmentach artykułu korzystam także z relacji mojej żony, która jako wolontariuszka brała udział w pomocy uchodźcom w punkcie recepcyjnym na dworcu PKP Warszawa Zachodnia od marca do końca maja 2022 r.

nych z Białorusi do Polski (*push-backi*), w tym rodzin z dziećmi (co kończyło się niekiedy ich śmiercią)²⁹. W nawiązaniu do Stevena M. Buechlera można stwierdzić, że ruch sprzeciwu (*resistance movement*) wobec rosyjskiej agresji w Ukrainie wyrastający z konserwatywnych reakcji i odpowiedzi na zagrożenia zewnętrzne nie przekształca się w ruch wolnościowy (*liberation movement*), stawiający żądania zmiany, co jest częstym wyróżnikiem „nowych ruchów społecznych” w państwach demokratycznych³⁰.

Perspektywa teorii mobilizacji zasobów

Perspektywa teorii mobilizacji zasobów sprzyja charakterystyce ruchu społecznego przede wszystkim w kategoriach dostępności zasobów i możliwości zbiorowego działania. Termin „zasoby” w tym ujęciu oznacza m.in. potencjał członkowski i organizacyjny, kapitał, ideologię, retorykę czy symbole. Jako kluczowe dla wyjaśnienia rozwoju oraz sukcesu lub niepowodzenia ruchu społecznego rozpatrywane są takie czynniki, jak przywództwo, sieci komunikacyjne, czas, pieniądze oraz powiązania ze światem gospodarki i polityki. Przedmiotem analiz są także sposoby pozyskiwania zasobów i ich wykorzystywania w dążeniu do osiągnięcia celów oraz działania, poprzez które władze mogą próbować je ograniczyć. Zasoby są gromadzone i dystrybuowane, umacniając bądź osłabiając władzę grup je posiadających. Są też zwykle przedmiotem negocjacji, rywalizacji i konfliktu pomiędzy aktorami życia społecznego. „Poprzez kontrolę nad zasobami zbiorowi aktorzy są w stanie wykorzystać formy wpływu korekcyjnego w stosunku do innych, a często również w odniesieniu do własnych członków”³¹. Ruchy społeczne także podlegają podobnym prawidłowościom.

Specyfiką teorii mobilizacji zasobów, bliskiej w tym aspekcie politologii, jest rozpatrywanie aktorów działań zbiorowych jako potrzebujących lub domagających się pewnych zasobów od ośrodków władzy, które nimi dysponowały. W tym ujęciu aktorzy działań zbiorowych są uzależnieni od dysponentów zasobów, co sprzyja analizom powstawania i rozwoju ruchów społecznych z odniesieniem do ośrodków władzy. W nowszych interpretacjach, np. w koncepcjach modelu procesu politycznego, uwagę skupia się na wzajemnych wpływach czynników wewnętrznych (zasobów) oraz zewnętrznych wobec

²⁹ Na granicy polsko-białoruskiej od sierpnia 2021 r. migranci są tropieni i wyłapywani przez służby graniczne oraz WOT, wypychani do lasu, również chorzy i głodni. Stosowane środki są implementowane przy stosunkowo niewielkim sprzeciwie społeczeństwa polskiego i kontrastują ze sposobem traktowania uchodźców z Ukrainy.

³⁰ S.M. Buechler, *Teorie nowych ruchów społecznych...*, s. 173.

³¹ J. Scott, *Władza*, s. 148.

ruchu społecznego – na poziomie represji, dostępie do elit lub sojuszach politycznych. Podejście to łączy perspektywę polityczną z założeniami i metodami teorii ruchów społecznych oraz makro organizacyjnych³². W teorii mobilizacji zasobów, rozpatrującej wewnętrzne aspekty działań zbiorowych, szczególną rolę odgrywają motywacje wyrażane w oczekiwaniu sukcesu oraz kosztach i zyskach uczestnictwa.

Niektórzy zwolennicy tej teorii przyjmują koncepcję działania zbiorowego Mancura Olsona, który wprowadził rozróżnienie pomiędzy jednostkowymi i zbiorowymi bodźcami (ang. *incentives*) do działania. Racjonalne jednostki nie uczestniczą w zbiorowych działaniach, jeśli nie skłonią ich do tego odpowiednie bodźce. Decyzje wiążą się z bilansem kosztów i zysków uczestnictwa. Teoria Olsona prowadzi do wniosku, że wskutek takiego bilansu, ludzie często nie biorą udziału w zbiorowych przedsięwzięciach, chociaż są zainteresowani ich celami. Przykładem jest spadające w większości państw demokratycznych członkostwo pracowników w związkach zawodowych, chociaż taka przynależność mogłaby korzystnie wpłynąć na ich położenie rynkowe i wynagrodzenia. Krytycy widzą w tym podejściu wąską „kalkulację ekonomiczną” i zauważają, że szacowanie korzyści oraz opłacalności działań ma często odmienny charakter. Jeśli przyjmiemy założenie o wielowymiarowych zależnościach pomiędzy wartością wspólnego celu a możliwością jego realizacji, to dla niektórych ludzi cel ten jest tak bardzo wartościowy, że nawet niewielka szansa jego osiągnięcia jest wystarczającym motywem do podjęcia działania. Odmienny jest też zwykle poziom ryzyka w relacjach między kosztami i zyskami działań³³. Wystarczy w tym zakresie porównać współczesne demokracje zachodnie oraz Rosję i Chiny.

Działania zbiorowe w sprzyjających okolicznościach politycznych otwierają ruchom społecznym nowe możliwości; symptomem są m.in. zmiany perspektywy poznawczej i języka dyskursu wpływające również na innych aktorów sfery publicznej. Ruchy te w zwykłych okolicznościach mierzyłyby się z dużymi trudnościami realizacji swoich interesów; w sytuacji ogólnej niestabilności mogą stać się częścią procesu określanego przez Douga McAdama jako tworzenie nowej „struktury możliwości politycznych”. Termin ten charakteryzuje większą podatność systemu politycznego na działania ruchów społecznych oraz powstawanie nowej infrastruktury komunikacji, rekrutacji i aliansów na rzecz zmian³⁴. Charles Tilly charakteryzował podobne sytuacje jako poszerzanie

³² B. Schaefer Caniglia, J. Carmin, *Badania organizacji ruchów społecznych: klasyczne perspektywy i nowe trendy*, [w:] K. Górlach, P.H. Mooney (red.), *Dynamika życia społecznego...*, s. 98–110.

³³ B. Klandermans, S. Tarrow, *Mobilizacja w ruchach społecznych...*, s. 67–69.

³⁴ D. McAdam, *Model procesu politycznego*, [w:] K. Górlach, P.H. Mooney (red.), *Dynamika życia społecznego...*, s. 19–42.

„repertuarów” działań zbiorowych, w tym pojawienie się konkurencyjnej „alternatywy dla istniejącego organizmu politycznego” lub przynajmniej „akceptacji dla alternatywnych żądań”³⁵.

Przedstawiciele teorii mobilizacji zasobów zwracają uwagę na cechujące ruchy społeczne tworzenie form organizacyjnych różniących się od typowych struktur biurokratycznych. Taka sytuacja wystąpiła w początkowym okresie napływu uchodźców do Polski. Jej spektakularnym przejawem stała się aktywność osób prywatnych, kół gospodyń wiejskich czy wolontariuszy. Wbrew wcześniejszym nastrojom społecznym niechętnym przyjmowaniu migrantów i administracyjno-biurokratycznemu modelowi zarządzania migracją Polacy masowo zaangażowali się w pomoc dla uchodźców z Ukrainy. Według CBOS, w marcu 2022 r. 68% respondentów deklarowało wzięcie udziału we wsparciu w jakiegokolwiek formie. Organizowano zbiórki, współpracowano z wolontariuszami i współfinansowano akcje pomocowe; przy czym największe zaangażowanie wystąpiło we wczesnych miesiącach wojny, później słabło ze względu na wyczerpanie środków materialnych i „zmęczenie mobilizacją pomocową”³⁶. Wykorzystywane w tym okresie środki pochodziły głównie z zasobów prywatnych i samorządowych, a pomoc dla uchodźców bazowała na oddolnych akcjach³⁷.

Z perspektywy kosztów i zysków uczestnictwa takie przejawy zaangażowania oraz ich duży zakres obrazują kluczową rolę, jaką w pomocy dla uchodźców odgrywają motywacje ideologiczne i etyczne. Są one widoczne także na poziomie retoryki i symboli podkreślających antyrosyjską solidarność polsko-ukraińską. Jednak zachowania te można interpretować również inaczej: jako polityczne bilansowanie kosztów i zysków uczestnictwa. Ich racjonalność przejawia się w oczekiwaniu sukcesu, który pełni ważną rolę w zachętach do działalności zbiorowej. Wyrazem takiego sposobu myślenia jest często wyrażany pogląd, że pomoc dla Ukrainy stanowi „inwestycję w bezpieczeństwo Polski”. Przegrana Ukrainy tworzyłaby zachętę dla Rosji do rozszerzania swoich wpływów także na inne państwa Europy Środkowo-Wschodniej, łącznie z Polską. Impulsem mobilizującym społeczne działania na rzecz Ukrainy jest nadzieja na wojenną przegraną Rosji, a bilans kosztów i zysków z nią związanych wykracza radykalnie poza Olsonowskie kategorie opłacalności.

Motywacje wspólnotowe nie uchylają problemów związanych z powiązaniem ruchu społecznego na rzecz uchodźców ze światem polityki i gospodarki.

³⁵ Ch. Tilly, *From Mobilization...*

³⁶ M. Helak, A. Szyszkowski, *Migranci...*, s. 38–39.

³⁷ W kwestii dynamiki, zakresu, form i szacunków wartości finansowej oraz rzeczowej pomocy zob. Ł. Baszczak i in., *Pomoc polskiego społeczeństwa dla uchodźców z Ukrainy*, Warszawa 2022.

Powstanie tego ruchu nie napotkało, w przeciwieństwie do innych społecznych inicjatyw (jak Strajk Kobiet czy pomoc dla migrantów na granicy polsko-białoruskiej), oporu ze strony obozu władzy. Spontaniczne działania od początku otrzymywały wsparcie ze strony władz państwowych. Jednak włączenie do niego odgórnie zarządzanych instytucji (administracji państwowej, służb mundurowych), ograniczyło spontaniczny charakter ruchu społecznego. Pojawiły się problemy: spory kompetencyjne i trudności decyzyjne wynikające z nakładania się uprawnień różnych instytucji i służb państwowych na aktywność obywatelską oraz organizacji pozarządowych³⁸. Dotyczyły one głównie kwestii prawnych i finansowych. W takim kontekście zestawienie rozproszonego przywództwa i słabnących zasobów społecznych uczestników ruchu z instytucjami i służbami państwa sprzyja ich kanalizowaniu i podporządkowaniu scentralizowanym strukturom władzy. Takie struktury rządzą się sztywnymi, sformalizowanymi regułami słabo przystającymi do spontanicznych inicjatyw prywatnych czy organizacji pozarządowych. Zwłaszcza, że sektorowi pozarządowemu brakowało koordynacji, a rząd nie finansował działalności organizacji pomagających migrantom (a nawet je zwalcza na granicy polsko-białoruskiej). Wspiera natomiast organizacje „społeczeństwa nieobywatelskiego”, które (jak np. część narodowców) odwołują się do przedwojennych wzorów faszystowskich, występują przeciwko współczesnym standardom demokracji³⁹.

Chaos regulacji stanowiących *ad hoc* wyostrzył narastające w okresie rządów Zjednoczonej Prawicy napięcia polityczne dysfunkcjonalne wobec podejmowanych działań. Spośród nich można wskazać szczególnie napięcia między samorządowymi władzami dużych miast i administracją rządową, a także nieufność wielu obywateli i organizacji pozarządowych do obozu władzy. Złożone relacje pomiędzy samorządem terytorialnym a rządem są pochodną polityki centralizacji władzy po 2015 r., w tym odbierania środków finansowych i kompetencji władzom lokalnym⁴⁰. Z kolei nieufność wielu obywateli do władz państwowych wynika z autorytarnych i populistycznych metod rządze-

³⁸ Wśród służb mundurowych bezpośrednio zaangażowanych w pomoc uchodźcom można wskazać m.in. policję, WOT, służby medyczne i straż pożarną, a spośród instytucji MSWiA – Rządowy Zespół Zarządzania Kryzysowego, Urząd ds. Cudzoziemców oraz urzędy wojewódzkie i samorządy terytorialne.

³⁹ Zob. P. Kopecky, C. Mudde (red.), *Unicivil Society. Contentious politics in post-communist Europe*, London–New York 2005. Przykładem rządowego poparcia dla faszyzujących nacjonalistów, przeciwników demokracji liberalnej i UE może być dotacja 3 mln zł przekazana z Funduszu Patriotycznego dla Straży Niepodległości i organizatorów corocznych Marszów Niepodległości, <https://wyborcza.pl/7,75398,27710136,poslowieko-sfalszowano-ocene-ekspertow-by-przyznac-pieniadze.html> (16.01.2023).

⁴⁰ Klub Jagielloński, *Rząd pod lupą. Ranking polityk publicznych*, Kraków 2023; J. Hausner, *Osiem grzechów głównych Rzeczypospolitej – pięć lat później*, Kraków 2020.

nia łamiących demokratyczne standardy, ograniczających prawa obywatelskie, prawa kobiet i prawa mniejszości. W efekcie współpraca rządu z samorządami i środowiskami pozarządowymi przebiega z dużymi trudnościami, zwłaszcza, że obóz władzy otwarcie zwalcza poglądy lewicowe i liberalne. Ograniczone są również kontakty ze ekspertami akademickimi stanowiącymi często zaplecze dla środowisk pozarządowych i rzadko wykorzystywanymi jako zaplecze dla rządu⁴¹.

Podsumowanie

Skala i formy pomocy humanitarnej udzielonej przez społeczeństwo polskie uchodźcom z Ukrainy po agresji Rosji 22 lutego 2022 r. przybrały wiele cech ruchu społecznego. Uruchomiony został wyjątkowy potencjał samoorganizacji społecznej i obywatelskiej, który zmobilizował szeroką aktywność wokół różnych środowisk. Spontaniczne działania stały się katalizatorem nowej aktywności w skali od dawna nie występującej w Polsce. Można ją rozpatrywać zarówno w perspektywie koncepcji nowych ruchów społecznych, jak i teorii mobilizacji zasobów.

Charakterystykę pomocy humanitarnej w kategoriach „nowych ruchów społecznych” legitymizują oddolne formy jej inicjowania, znacząca liczebność i szeroki zasięg działań, ogólnonarodowa baza członkowska, a także zróżnicowania organizacyjne, które wykroczyły poza sferą formalnych instytucji. Taką interpretację uzasadnia również początkowy brak zinstytucjonalizowanych struktur przywódczych i procedur w zbiorowych staraniach o realizację wspólnego celu. Duży udział różnych środowisk w realizacji tej pomocy uaktywnił niezwykle potencjał samoorganizacji i solidarności społecznej, które równocześnie wykazały istotne deficyty polityczne oraz instytucjonalne państwa polskiego w okresie kryzysu migracyjnego.

Jeśli odwołać się do koncepcji konfliktów politycznych Alaina Touraina można uznać, że ruch pomocy uchodźcom ukraińskim w Polsce jest odpowiedzią na konflikt narodowy, substytutem humanitarnym integracji wojennej. Niektórzy badacze określają tego rodzaju działania zbiorowe jako „ruchy konsensu” (*consensus movement*). Ich cechą jest współdziałanie opierające się na solidarności i wspólnej interpretacji świata ułatwiających postrze-

⁴¹ W sprawie działań kluczowych aktorów polskiej polityki migracyjnej zob. M. Helak, A. Szyszkowski, *Migranci...*, s. 40–48 i in.; scenariusze potrzebnych działań w tym zakresie przedstawiają I. Cieciewicz, J. Michałowski, *Rząd, samorząd i społeczeństwo obywatelskie wobec kryzysu*, [w:] P. Kaczmarczyk, M. Duszczyk (red.), *Gościwna Polska 2022+*, Warszawa 2022, s. 95–104.

ganie wydarzeń jako reakcji na ten sam czynnik⁴². W odróżnieniu od innych ruchów społecznych nastawionych na tworzenie nowego porządku, taki rodzaj sprzeciwu wyrażony w warunkach zagrożenia wojną raczej reprodukuje niż radykalnie zmienia dominujący język debaty publicznej, zbiorowych tożsamości i symboli. Zwłaszcza, że ideologia sprzeciwu wobec Rosji i pomocy Ukrainie wpisuje się w dominujący nurt kultury i narracji obozu władzy, który podkreśla kluczowe znaczenie identyfikacji narodowej oraz religii katolickiej dla polskiej tożsamości. Działający w takich ramach ruch pomocy uchodźcom jest politycznie reaktywny i defensywny. W niektórych aspektach stał się użyteczny dla polityków rządzącej prawicy, m.in. poprzez legitymizowanie autorytarnego kierunku polityki wewnętrznej oraz nacjonalistycznej i populistycznej krytyki UE, Niemiec czy Francji. Nawiązując do określenia Stevena M. Buechlera można stwierdzić, że „ruch sprzeciwu i konsensu” wyrastający z konserwatywnych reakcji i odpowiedzi na zagrożenia zewnętrzne, raczej nie przekształci się w działanie zbiorowe na rzecz reform czy zmian ustrojowych.

Zawiera on jednak pewne elementy zmiany społecznej, których znaczenie może w dłuższym okresie zmieniać kierunek przekształcania się społeczeństwa. Szczególnie istotne wydaje się doświadczenie potencjału tkwiącego w samoorganizacji społecznej, potwierdzające istnienie kapitału społecznego i zasobów aktywności, prowadzące do ożywienia społeczeństwa obywatelskiego. Może wszakże wystąpić syndrom wypalenia, wynikający z wyczerpania szczególnych przesłanek aktywizacji, ze zużycia posiadanych rezerw i w rezultacie z osłabienia zapału nie występującego z taką siłą w innych kwestiach (np. obrony praworządności).

Oddolny ruch społeczny doprowadził do pewnej zmiany poznawczej i nastawienia wobec uchodźców oraz migrantów. Widoczne są tendencje odchodzenia od myślenia o Polsce jako państwie monoetnicznym. Już przed 24 lutego populacja cudzoziemców wynosiła ponad 5% całości mieszkańców w Polsce, co nie było przedmiotem szerszej debaty publicznej⁴³. Tymczasem zwiększająca się liczba imigrantów wymaga zmiany m.in. w politykach publicznych dotyczących ich pobytu i zatrudnienia oraz integracji⁴⁴. Ze względu na położenie geograficzne i członkostwo w UE Polska w perspektywie przybyszów z zagranicy jest zarówno krajem tranzytowym, jak i państwem docelowym. Na nieco inne aspekty ruchu pomocy uchodźcom ukraińskim zwraca uwagę teoria mobilizacji zasobów. Skupia się ona na potencjałach działań zbiorowych, motywacjach, kosztach i zyskach uczestnictwa oraz kwestiach organizacyjnych.

⁴² D. Porta, M. Diani, *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, Kraków 2009, s. 26.

⁴³ M. Bukowski, M. Duszczyk, *Imigranci i uchodźcy wojenni...*, s. 10.

⁴⁴ A. Łopaciuk, *To więcej niż pewne – Polska pozostanie krajem imigracyjnym na stałe*, «Dziennik Gazeta Prawna», 24 listopada 2022.

Pokazuje, że ruch pomocy wyłonił lokalnych liderów i sieci komunikacyjne, uruchomił znaczące zasoby kapitału społecznego, wspólnotowe symbole oraz retorykę współpracy. Ponownie potwierdził, że interpretacje działań zbiorowych (w tym ruchów społecznych) muszą uwzględniać różnorodne motywacje, także wykraczające poza ekonomiczną racjonalność bilansu kosztów i korzyści w koncepcji Olsona. Motywacje ideologiczne i etyczne, antyrosyjska solidarność polsko-ukraińska są przykładem politycznego bilansowania kosztów i zysków uczestnictwa w ruchu; jego liderzy i aktywiści oczekują klęski Rosji w wojnie, a pomoc dla uchodźców stanowi inwestycję w bezpieczeństwo Polski.

Powstanie i działania ruchu pomocy uchodźcom wykazały również jego strukturalną słabość, w tym wyczerpanie środków materialnych i zmęczenie mobilizacją pomocową. Ujawniło rozmaite deficyty instytucjonalne wynikające z braku całościowej koncepcji polityki migracyjnej państwa, a także zaostrzyło napięcia polityczne wynikające z dużego wewnętrznego zróżnicowania ruchu – odmienności potencjałów, kultur organizacyjnych, metod, celów i interesów jego uczestników. Zbieżność ruchu pomocy z polityką państwa nie tworzy konkurencyjnej alternatywy dla istniejącego organizmu politycznego. Nie pojawiły się m.in. symptomy tworzenia trwałych relacji pomiędzy liderami tego ruchu społecznego z opozycyjnymi partiami politycznymi. Rozproszone przywództwo i słabnące zasoby społeczne sprzyjały kanalizowaniu i podporządkowaniu ruchu scentralizowanym strukturom władzy.

Institucje i służby państwa rządzące się sztywnymi i sformalizowanymi regułami dominują nad spontanicznymi inicjatywami prywatnymi czy działaniami organizacji pozarządowych. Działania ruchu społecznego ujawniły napięcia polityczne dysfunkcjonalne wobec podejmowanych działań.

Dynamizm ruchu pomocy humanitarnej otworzył jednak możliwości zmian poznawczych i praktyk społecznych, które Charles Tilly określił mianem poszerzania „repertuarów” działań zbiorowych. W obecnej konfiguracji rozproszenia sił, zasobów i celów ruch ten nie tworzy alternatywy (nie ma takich ambicji) dla istniejącego systemu politycznego. Stał się natomiast katalizatorem tworzenia nowej „struktury możliwości politycznych” w ujęciu Douga McAdama, która w sprzyjających okolicznościach może wywierać wpływ modyfikujący system polityczny. Stworzył nowy potężny impuls w wielu środowiskach, które ignorowały kwestie wieloetniczności państwa i polityki migracyjnej, zarówno w elitach władzy państwowej, jak i partii opozycyjnych. Uruchomił aktywność różnych grup ekspertów i badań akademickich oraz debat w sferze publicznej. Wytworzył znaczący popyt na raporty, analizy i ożywione dyskusje w głównym nurcie debaty publicznej, wykraczający poza partykularyzm polaryzacji politycznej.

Ruchy społeczne zwykle mają pewne „cykle życiowe”. W początkowej fazie niezadowolenia ludzie reagują w sposób rozproszony i niezorganizowany. Na kolejnym etapie definiują źródła „powszechnego wzburzenia”. Następnie powstają organizacje formalne, dzięki którym wzrasta poziom koordynacji i skuteczność formułującego się ruchu. Na końcu tego procesu jest instytucjonalizacja ruchu oraz jego akceptacja jako części społeczeństwa i życia politycznego⁴⁵. Jeśli odnieść ten model do pomocy humanitarnej migrantom z Ukrainy w Polsce, to okaże się, że w sposób pełny wystąpiły tylko dwie z czterech wyszczególnionych faz. W trzeciej fazie „cyklu życiowego” działania ruchu społecznego zostały połączone z hierarchicznymi instytucjami państwa, które podporządkowały spontaniczność aktywizmu obywatelskiego sformalizowanym regułom. Stopniowo ruch zatracił swój oddolny charakter. W efekcie nie wystąpiła czwarta faza instytucjonalizacji ruchu jako odrębnego aktora zmian społecznych. Pomoc humanitarna dla uchodźców z Ukrainy okazała się więc katalizatorem nowej aktywności społecznej w Polsce, jednakże nie przekształciła się w pełni dojrzały ruch społeczny. Jak zauważa Manuel Castells, nawet jeśli jakiś ruch społeczny przekształca się w aktora politycznego, to traci swoją spontaniczność i ostatecznie przestaje istnieć. Jednakże „spuścizną ruchu społecznego jest zmiana kulturowa spowodowana jego działaniem”⁴⁶. Również w przypadku ruchu społecznego na rzecz uchodźców wojennych z Ukrainy w Polsce najważniejszym kryterium oceny jego znaczenia będzie społeczny i historyczny wpływ na członków ruchu oraz na społeczeństwo.

Bibliografia

- Baszczak Ł. i in., *Pomoc polskiego społeczeństwa dla uchodźców z Ukrainy*, Warszawa 2022.
- Buechler S.M., *Teorie nowych ruchów społecznych*, [w:] K. Górlach, P.H. Mooney (red.), *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, Warszawa 2008.
- Bukowski M., Duszczyk M., *Imigranci i uchodźcy wojenni a sytuacja demograficzna Polski*, [w:] P. Kaczmarczyk, M. Duszczyk (red.), *Gościenna Polska 2022+*, Warszawa 2022.
- Castells M., *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*, Warszawa 2013.
- Ciećwierz I., Michałowski J., *Rząd, samorząd i społeczeństwo obywatelskie wobec kryzysu*, [w:] P. Kaczmarczyk, M. Duszczyk (red.), *Gościenna Polska 2022+*, Warszawa 2022.
- Czuchnowski W., *Posłowie KO: Sfałszowano ocenę ekspertów, by przyznać pieniądze Bąkiewiczowi*, <https://wyborcza.pl/7,75398,27710136,poslowie-ko-sfalszowano-ocene-ekspertow-by-przyznac-pieniadze.html> (16.01.2023).
- Giddens A., Sutton P.W., *Socjologia. Kluczowe pojęcia*, Warszawa 2014.
- Górlach K., Mooney P.H. (red.), *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, Warszawa 2008.
- Hausner J., *Osiem grzechów głównych Rzeczypospolitej – pięć lat później*, Kraków 2020.

⁴⁵ A. Giddens, P. Sutton, *Socjologia...*, s. 287.

⁴⁶ M. Castells, *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*, Warszawa 2013, s. 233.

- Helak M., Szyszkowski A., *Migranci w Polsce*, Warszawa, listopad 2022.
- Iglicka K. (red.), *Migracje powrotne Polaków*, Warszawa 2002.
- Iglicka K., *Kontrasty migracyjne Polski. Wymiar transatlantycki*, Warszawa 2008.
- Jasiecki K., *Political changes in Central and Eastern Europe in the context of the global regression of democracy*, «Online Journal Modelling the New Europe» 2021, vol. 37.
- Jurczyszyn Ł. i in. (red.), *Obywatele Acta*, Gdańsk 2014.
- Kaczmarczyk P., Duszczyk M. (red.), *Gościnną Polska 2022+*, Warszawa 2022.
- Klandermans B., Tarrow S., *Mobilizacja w ruchach społecznych: o syntezie koncepcji europejskich i amerykańskich*, [w:] K. Górlach, P.H. Mooney (red.), *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, Warszawa 2008.
- Kopecky P., Mudde C. (red.), *Uncivil Society. Contentious politics in post-communist Europe*, London–New York 2005.
- Kowalski S., *Krytyka solidarnościowego rozumu*, Warszawa 1990.
- Kuczyński P. i in. (red.), *W poszukiwaniu ruchu społecznego. Wokół socjologii Alaina Touraine'a*, Warszawa 1994.
- Kuczyński P., *Początki socjologii ruchów społecznych w Polsce*, [w:] P. Kuczyński i in. (red.), *W poszukiwaniu ruchu społecznego. Wokół socjologii Alaina Touraine'a*, Warszawa 1994.
- McAdam D., *Model procesu politycznego*, [w:] K. Górlach, P.H. Mooney (red.), *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, Warszawa 2008.
- Mora J., Taylor J.E., *Determinants of Migration, Destination, and Sector Choice: Disentangling Individual, Household, and Community Effects*, [w:] C. Ozden, M. Schiff (red.), *International Migration, Remittances & The Brain Drain*, Washington DC 2006.
- Nölke A., *Post-Corona Capitalism*, Bristol 2022.
- Ost D., *Kłęska „Solidarności”. Gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*, Warszawa 2007.
- Ozden C., Schiff M. (red.), *International Migration, Remittances & The Brain Drain*, Washington DC 2006.
- Porta D., Diani M., *Ruchy społeczne. Wprowadzenie*, Kraków 2009.
- Rakusa-Suszczewski M., *Instytucjonalny i społeczny wymiar centralnych punktów recepcyjnych na granicy polsko-ukraińskiej*, «Studia Politologiczne» 2023, vol. 68.
- Schaefer Caniglia B., Carmin J., *Badania organizacji ruchów społecznych: klasyczne perspektywy i nowe trendy*, [w:] K. Górlach, P.H. Mooney (red.), *Dynamika życia społecznego. Współczesne koncepcje ruchów społecznych*, Warszawa 2008.
- Scott J., *Władza*, Warszawa 2006.
- Tilly Ch., *From Mobilization to Revolution*, New York 1978.
- Weryński P., *Wzory uczestnictwa obywatelskiego Polaków*, IFIS PAN, Warszawa 2010.
- Załęcki J., *Postawy Polaków wobec Rosjan i Ukraińców w kontekście współczesnych konfliktów politycznych*, «Roczniki Nauk Społecznych» 2017, no. 9(45), vol. 2.